

उच्च माध्यमिक तहमा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था

शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण
विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नका लागि प्रस्तुत
शोध-प्रतिवेदन

शोधकर्ता

मोहन बहादुर साउँद

परीक्षा रोल नं.: २८००७१/६६

त्रि.वि. दर्ता नं.: ६-१-३२९-५४०-९८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग)

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६८

उच्च माध्यमिक तहमा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था

शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण
विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नका लागि प्रस्तुत
शोध-प्रतिवेदन

शोधकर्ता

मोहन बहादुर साउँद

परीक्षा रोल नं.: २८००७१/६६

त्रि.वि. दर्ता नं.: ६-१-३२९-५४०-९८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग)

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौं स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयको छात्र श्री मोहन बहादुर साउँदले “उच्च माध्यामिक तहमा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था” शीर्षकको शोधपत्र मेरो पूर्ण निर्देशन र सुझाव अनुसार तयार गर्नु भएको हो । म उहाँको लेखन कार्यमा पूर्ण सन्तुष्ट भएकोले आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि यस मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

.....
चोलाकान्त घिमिरे

शोधनिर्देशक

मिति: २०६८/०२/

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरमा स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र श्री मोहन बहादुर साउँदले “उच्च माध्यामिक तहमा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था” शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस साथ यस मूल्याङ्कन समितिमा प्रस्तुत गर्नु भएकोमा यस मूल्याङ्कन समितिबाट आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति गरिएको छ ।

मूल्यांकन समिति

हस्ताक्षर

सह प्रा. नारायण बस्नेत
विभागीय प्रमुख

.....

शि.सहा. चोलाकान्त घिमिरे
शोधनिर्देशक

.....

उप-प्रा. श्री किरणराम रञ्जितकार
वाह्य परीक्षक

.....

उप-प्रा. श्री शिवराज बहु
वाह्य परीक्षक

.....

मिति: २०६८/०२/

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन मूल विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले यो शोधपत्र लेखन कार्य थालिएको हो । स्नातकोत्तर तह अनुसन्धान उन्मुख तह भएको कारण यस तह पार गरिसके पछि, विद्यार्थीहरूमा अनुसन्धानात्मक शैली र क्षमताको विकास हुने अपेक्षा गरिएको हुन्छ । यही अपेक्षा र दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न प्रयोजनको लागि शोधपत्र लेख्ने अवसर प्राप्त भएकोमा विश्वविद्यालय प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत “उच्च माध्यमिक तहमा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था” शीर्षकको लागि आफ्नो अति व्यस्त र अमूल्य समयका बावजूद पनि समय मिलाई निर्देशन, सल्लाह, सुझाव र सदैव उत्प्रेरणा प्रदान गरी पथप्रदर्शन गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु एवं शोधनिर्देशक श्री चोलाकान्त घिमिरे ज्यूप्रति हृदयदेखि नै हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यसै गरी खोज, अनुसन्धानमा प्रेरणा जगाउने तथा यस अनुसन्धान गर्न अवसर प्रदान गर्नुहुने शिक्षाशास्त्र संकाय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका विभागीय प्रमुख सह-प्राध्यापक श्री नारायण बस्नेतज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै मलाई स्नातकोत्तर तहमा अध्यापन गरी प्रस्तुत अनुसन्धान कार्य गर्न सक्षम बनाउनु हुने गुरुज्यूहरू प्रा.डा. तीर्थराज पराजुली, उप-प्रा. किरणराम रञ्जितकार, उप-प्रा. शिवराज बढु, उप-प्रा. यशोधरा पन्त, उप-प्रा. विश्ववाला थापाप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सूचनाहरू उपलब्ध गराउनु हुने बभ्राङ्ग जिल्लामा संचालित ३ वटा उ.मा.वि. र सहयोगी माध्यमिक विद्यालयका प्राचार्य/प्र.अ., विषय शिक्षक, छात्र शिक्षक र अन्य कर्मचारी साथीहरूलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसका साथै प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धानका लागि तथा आवश्यक रूपमा उच्च शिक्षा हासिल गराउन सम्पूर्ण सहयोग गर्नुहुने मातापिता श्री धनबहादुर साउँद/सीतादेवी साउँद प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धान संचालनको क्रममा आवश्यक सल्लाह सुझाव एवं सहयोग प्रदान गर्नुहुने साथीहरू नरेन्द्र प्रसाद जोशी, भक्त व. विष्ट, राजेन्द्र खाती, डवलराज जोशी र चेतन प्रसाद अर्याल एवं आवश्यक पर्दा सहयोग गर्नुहुने चिरपरिचित साथीहरू र इष्ट मित्रहरूमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोध प्रतिवेदनलाई कम्प्युटर टाईप गरी आवश्यक पर्दा दिन रात खटिएर सहयोग पुऱ्याउनु हुने रामकृष्ण महर्जन (आर.पी. कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुर, पाँगा) लाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा शिक्षाशास्त्र संकाय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका सम्पूर्ण परिवारलाई हार्दिक धन्यवाद एवं कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

जेठ, २०६८

मोहन व. साउँद
पाराकाट्ने-४, बभ्राङ्ग

शोधसार

यो अध्ययन “उच्च माध्यमिक तहमा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था” पत्ता लगाउन गरिएको थियो । यसका उद्देश्यहरूमा यस तहमा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम पाठ्यक्रम अनुसार कार्यान्वयन भए नभएको पत्ता लगाउने, अभ्यास शिक्षणले शिक्षकको शिक्षण सीपमा ल्याएको परिवर्तनको पहिचान गर्ने र अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनमा आएका समस्याहरू केलाई आगामी दिनहरूमा यस कार्यक्रमलाई अझ प्रभावकारी रूपमा लैजान आवश्यक सुझावहरू प्रदान गर्ने रहेको थियो ।

बझाङ्ग जिल्लामा संचालित यस अध्ययनले सामुदायिक उच्च माध्यमिक विद्यालय अन्तर्गत शिक्षाधार तर्फ आफ्नो पठनपाठन संचालन गरेका २९ वटा उच्च माध्यमिक विद्यालयहरू मध्ये सुविधाजनक आधारमा ३ वटा उ.मा.वि.लाई छनोट गरी शोधकार्यको लागि प्रयोग गरेको थियो ।

यस अध्ययन कार्यमा आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्न ३ वटा उ.मा.वि. का जम्मा ४५५ जना विद्यार्थीहरू मध्ये मुख्य विषय नेपाली लिएका ४३ जना, अंग्रेजीका ३९ जना र स्वास्थ्य विषयका ४६ जना गरी जम्मा १३८ जनाहरूबाट गोलाप्रथाका आधारमा हरेकबाट ५ जना विद्यार्थीहरू छनोट गरी केवल १५ जना विद्यार्थीहरूलाई मात्र अध्ययन कार्यमा प्रयोग गरिएको थियो ।

अध्ययन कार्यको लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्न खुल्ला तथा बन्द प्रश्नावली, कक्षा अवलोकन फारम, अन्तर्वार्ता निर्देशिका र मौखिक प्रश्नहरूको प्रयोग भएको थियो ।

शोध तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा यस तहमा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रमको कार्यान्वयन अवस्था प्रभावकारी नै देखिए पनि केहि विद्यालयमा भने राम्रोसँग लागु गरेको पाइएन । अभ्यास शिक्षणबाट छात्र शिक्षकहरूमा विभिन्न शिक्षण सीप जस्तै: दैनिक पाठयोजना निर्माण, शैक्षणिक उद्देश्य निर्माण, शैक्षणिक सामग्री निर्माण र प्रयोग, शैक्षणिक क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन साथै गृहकार्य जस्ता कुराहरूमा परिवर्तन आएको देखियो । त्यसका साथै कक्षाकोठा व्यवस्थापन, कालोपाटीको प्रयोग विद्यार्थी सहभागिता, कलाको विकास, पाठसारको प्रस्तुती क्षमता र विद्यार्थीलाई आकर्षण गर्न सक्ने गरी कक्षा क्रियाकलापमा संचालन गरेको पाइयो ।

यस अध्ययनलाई समग्रमा हेर्दा अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट उद्देश्य निर्माण, सामग्री प्रयोग, विधिको छनोट, मूल्याङ्कन सीपमा परिवर्तन भएको पाइयो भने नियमानुसार कार्यक्रम संचालनमा प्रभावकारिता देखिएन । यसको कारण उचित नीतिको अभाव, पाठ्यक्रमको उपलब्धता नहुनु, आन्तरिक सुपरिवेक्षकबाट सुधारको लागि पृष्ठपोषण प्राप्त नहुनु, अभ्यासको लागि सहयोगी विद्यालय र कक्षा नहुनु, कक्षा भए पनि पूरा समय कक्षा लिन पाउने व्यवस्था नहुनु आदि रहेको पाइयो । समग्र कार्यक्रमसँग सम्बन्धित हुँदै आएका छात्र शिक्षकले भोगेका समस्यालाई पनि निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ: विद्यालयमा छुट्याइएको पिरियडमा शिक्षण गर्न नदिनु, प्रार्याप्त शैक्षिक सामग्री नहुनु तथा बनाउने सीपको अभाव छात्र शिक्षकले सामग्री निर्माण तथा अन्य कार्यमा खर्च गर्न असमर्थ हुनु आदि समस्या रहेका छन् ।

विषयसूची

	पेज नं
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञताज्ञापन	iii
शोधसार	iv
शब्दावलीहरुको सूची	v
विषयसूची	vi
तालिका सूची	viii

परिच्छेद एक परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
	१.१.१ उच्च माध्यमिक शिक्षाको वर्तमान स्थिति	४
	१.१.२ उच्च माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम	५
१.२	समस्याको कथन	६
१.३	अध्ययनको महत्व	८
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	९
१.५	अध्ययनको सीमा	९
१.६	अध्ययन क्षेत्रको परिचय	१०

परिच्छेद दुई सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१	सैद्धान्तिक साहित्यको समीक्षा	११
२.२	विषयगत साहित्य	१२
२.३	अवधारणा ढाँचा	१५

परिच्छेद तीन अध्ययनको विधि

३.१	अध्ययनको ढाँचा	१६
३.३	नमूना छनोट	१७
	३.३.१ उच्च माध्यमिक विद्यालयको छनोट	१७
	३.३.२ प्राचार्यहरुको छनोट	१७
	३.३.३ छात्र शिक्षकको छनोट	१७
	३.३.४ सहयोगी विद्यालयको छनोट	१७
	३.३.५ सहयोगी विद्यालयका प्र.अ. छनोट	१८
	३.३.६ सहयोगी विद्यालयका शिक्षकको छनोट	१८
३.३	अध्ययन क्षेत्रको छनोट	१८
३.४	साधनको निर्माण	१९
	३.४.१ छात्र शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारम	१९
	३.४.२ छात्र शिक्षकसँगको खुल्ला तथा बन्द प्रश्नावली	१९

३.४.३	प्राचार्य/प्र.अ. अन्तर्वार्ता निर्देशिका	१९
३.४.४	शिक्षकको लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	१९
३.५	साधनको वैधता	१९
३.६	तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया	२०
३.७	नीतिगत पक्षहरु	२०

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१	अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम सम्बन्धी नीतिगत प्रावधान	२२
४.२	अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था	२३
४.२.१	पाठ्यक्रम/निर्देशिकासँग सम्बन्धित अभ्यास शिक्षण	२३
४.२.२	अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम र योजना अनुसारको समयवधी	२४
४.२.३	आन्तरिक सुपरिवेक्षकले कक्षा अवलोकन गर्ने सम्बन्धमा	२६
४.२.४	पाठयोजना निर्माण सम्बन्धी	२६
४.२.५	शैक्षणिक उद्देश्यको निर्माण सम्बन्धी	२८
४.२.६	शैक्षणिक सामग्रीको छनोट र प्रयोग सम्बन्धी	२९
४.२.७	शिक्षण क्रियाकलाप र विधि सम्बन्धी	३०
४.२.८	शैक्षणिक क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन सम्बन्धी	३२
४.३	अभ्यास शिक्षणबाट शिक्षण सीपमा आएको परिवर्तन	३४
४.४	अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम संचालन गर्दा आइपर्ने समस्याहरु	३५
४.४.१	कार्यक्रम कार्यान्वयनका समस्याहरु	३५
४.४.२	अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा छात्र शिक्षकलाई आइपरेका समस्याहरु	३७

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१	प्राप्तिहरु	३८
५.१.१.	अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था	३८
५.२	निष्कर्ष	३९
५.३	सुझावहरु	४१

सन्दर्भसामग्री

४३

अनुसूचीहरु

अनुसूची १	: कक्षा अवलोकन फारमको नमूना (२०६७)	४५
अनुसूची २	: प्राचार्य/प्र.अ. अन्तर्वार्ता निर्देशिका	४७
अनुसूची ३	: शिक्षक प्रश्नावली	४९
अनुसूची ४	: छात्र शिक्षकको लागि प्रश्नावली	५१
अनुसूची ५	: नमूना छनोटमा परेका उ.मा.वि. प्राचार्यहरुको नामावली	५७
अनुसूची ६	: छनोटमा परेका ३ उच्च माध्यमिक विद्यालयका छात्र शिक्षकहरुको नामावली	५८
अनुसूची ७	: नमूना छनोटमा परेका सहयोगी विद्यालय र प्रधानाध्यापकहरुको नामावली	५९

तालिका सूची

	पेज नं.
तालिका नं. ३.१ : छनोटमा परेका उ.मा.वि. बाट प्राचार्य र छात्र शिक्षकको छनोट	१८
तालिका नं. ३.२ : प्र.अ. र शिक्षक छनोट तालिका	१८
तालिका नं. ४.१ : विषयगत संरचना र पूर्णाङ्क	२३
तालिका नं. ४.२ : अभ्यास शिक्षण पाठ्यक्रम/निर्देशिकासँग सम्बन्धित भए नभएको सम्बन्धमा	२३
तालिका नं. ४.३ : अभ्यास शिक्षण गर्दा छात्र शिक्षकहरुले योजना निर्माण गरी पढाउने गरेको दिन	२४
तालिका नं. ४.४ : सुपरिवेक्षकले छात्र शिक्षकको कक्षा अवलोकन गर्ने पटक सम्बन्धमा	२६
तालिका नं. ४.५ : पाठयोजना निर्माण सम्बन्धी प्राचार्य/प्र.अ. साथै छात्र शिक्षकको अवधारणा	२७
तालिका नं. ४.६ : उद्देश्य निर्माणमा आईपरेका कठिनाईका कारण	२८
तालिका नं. ४.७ : शैक्षणिक सामग्रीको छनोट र प्रयोग सम्बन्धमा छात्र शिक्षकको प्रतिक्रिया	२९
तालिका नं. ४.८ : शिक्षण क्रियाकलाप र विधिको सम्बन्धमा छात्र शिक्षकको धारणा	३१
तालिका नं. ४.९ : क्रियाकलापमा बिताएको समय	३२
तालिका नं. ४.१० : विषयगत छात्र शिक्षकहरुको व्यवहारिक सीपमा आएको परिवर्तन	३४
तालिका नं. ४.११ : अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम गर्दा आइपर्ने समस्याहरु	३६
तालिका नं. ४.१२ : अभ्यास शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा छात्र शिक्षकमा आईपरेका समस्याहरु	३७

शब्दावलीहरूको सूची

- यस अध्ययनमा प्रयोग भएका संक्षिप्त रूपको अर्थ निम्नानुसार गरिएको छ -
- अभ्यास शिक्षण – कुनै पनि शिक्षकले आफ्नो शिक्षण पेशामा जानु अघि गरिने पूर्व अभ्यासलाई अभ्यास शिक्षण भनिन्छ । जुन पूर्व योजना वा तयारी मान्न सकिन्छ ।
- अभ्यास शिक्षणका समस्याहरू - शिक्षण क्रियाकलाप गर्दा छात्र शिक्षकमा देखा पर्ने समस्या जस्तै: पाठ्यक्रम सम्बन्धी समस्या, सामग्री सम्बन्धी समस्या, कक्षाकोठा सम्बन्धी समस्या आदि ।
- उच्च माध्यमिक तह - एस.एल.सी. उत्तीर्ण पछि अध्ययन गरिने ११ र १२ कक्षाको तह
- उ.मा.वि. - उच्च माध्यमिक विद्यालय
- उ.रा.शि.आ. - उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
- उ.मा.शि.पा. - उच्च माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
- का.मू. - कायम मूकायम
- जि.शि.का - जिल्ला शिक्षा कार्यालय
- जि.शि.ओ - जिल्ला शिक्षा अधिकारी
- प्र.अ. - सहयोगी विद्यालयका प्रधानाध्यापक
- प्राचार्य - उच्च माध्यमिक विद्यालयको प्रमुख
- रा.शि.प. - राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
- रा.यो.आ. - राष्ट्रिय योजना आयोग
- रा.शि.आ. - राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
- शिक्षण सीपहरू (पाठयोजना) - शिक्षकले आफ्नो पेशामा संलग्न हुँदा जानिराख्नु पर्ने सीप निर्माण, कक्षाकोठा व्यवस्थापन आदि)
- CERID – Reserach Center for Educational Innoviation and Development
- HSS – Higher Secondary School